

MEMÒRIA D'UN SONDEIG ARQUEOLÒGIC
EFECTUAT EN EL PALAU SABASSONA -
ATENEU BARCELONÈS (BARCELONA)

Codi MHCB: 14/02

Laura Suau i Lleal

ÍNDEX

1. INTRODUCCIÓ

2. MARC GEOLÒGIC I GEOGRÀFIC

3. ANTECEDENTS HISTÒRICS I ARQUEOLÒGICS

4. OBJECTIUS I METODOLOGIA

5. DESENVOLUPAMENT DELS TREBALLS

6. CONCLUSIONS

7. REPERTORI ESTRATIGRÀFIC

8. INVENTARI DELS MATERIALS

9. DOCUMENTACIÓ GRÀFICA

9.1- Fotografies

9.2- Material ceràmic

9.3- Planimetria

1.- INTRODUCCIÓ

La present intervenció arqueològica va tenir lloc al Palau Sabassona, actual seu de l'Ateneu Barcelonès, en el marc de les obres de remodelació que l'empresa COMSA duia a terme a l'edifici, per tal de transformar la planta baixa en un restaurant. En aquest indret, durant els mesos de juliol i agost de l'any 2001 s'hi va realitzar un seguit de sondeigs, dirigits per l'arqueòleg Rafael Dehesa, que van esdevenir fèrtils des del punt de vista arqueològic. Uns mesos més tard, en motiu de la instal·lació de l'estructura base d'un ascensor per accedir a les plantes superiors, va ser necessari dur a terme un control arqueològic de les obres que es va encarregar novament a l'empresa d'arqueologia ATICS, S.L. La intervenció es va fer entre els dies 6 i 12 de març, sota la direcció tècnica de l'arqueòloga Laura Suau i Lleal i amb la supervisió del Servei d'Arqueologia del Museu d'Història de la Ciutat de l'Ajuntament de Barcelona.

2.- MARC GEOLÒGIC I GEOGRÀFIC

L'edifici de l'Ateneu es troba ubicat a la part nord de l'antic perímetre emmurallat de Barcelona, just a sota d'on passava la muralla medieval del segle XIII. La ciutat actual es troba dins d'un terme municipal que s'estén a la costa de la mar Mediterrània en una plana d'uns 5 km. d'amplària (l'extensió total del terme és de 91,41 km²), limitada al nordoest per la serra de Collserola (que culmina a 512 m. al cim del Tibidabo), entre els sectors deltaics del Llobregat i el Besòs. La seva funció de capital ha estat sens dubte afavorida per la situació geogràfica d'aquesta plana, on conflueixen els dos grans eixos de comunicació que travessen en direcció nord-sud la Catalunya central (el Llobregat i l'eix dels rius Besòs-Congost-Ter) i que accedeixen a la ciutat a través del congost de Martorell el primer i del coll de Finestrelles, sota el turó de Montcada, el segon.

El Barcelonès comprèn el territori estès entre la Mediterrània i la Serralada Litoral, en el tram conegut per serra de Collserola, o sigui, entre els estrets de Martorell i de Montcada, per on els rius Llobregat i Besòs, respectivament, s'encaminen a la mar. Des del punt de vista

de la morfologia, és fàcil identificar, al Barcelonès, dues grans unitats: Collserola i el Pla de Barcelona, que és a on s'ubica la ciutat de Barcelona, i per tant és aquella unitat morfològica que ens interessa.

El Pla de Barcelona és limitat per la Serralada de Collserola i, a migjorn, per la falla que segueix, ran de mar, des de Garraf i el turó de Montjuïc (173 metres) que és el punt més elevat, pels turonets dels Ollers, del Tàber, de les fazies, de la Bota, etc. fins el turó de Montgat, més enllà del Besòs.

La falla, originada al moment de la fractura del Massís Catalano-Balear, dibuixà el que, a grans trets, havia de ser la costa catalana. Per aquest motiu, el pla inclinat del peu de Collserola és de basament paleozoic i d'estructura tabular, havent estat afectat per tots els moviments orogènics alpins. En el miocè i el pliocè, damunt del sòcol paleozoic se sedimentaren dipòsits marins, dels quals són testimoni el seguit de turons suara anomenats. El Pla, que des de Collserola va baixant suaument i d'una manera regular, en el punt de contacte entre la ciutat vella i l'eixampla, es produeix una ruptura de continuïtat amb la presència d'un salt o esglaó d'uns vint metres, clarament visible en la morfologia urbana. Aquest tall va ser aprofitat per la defensa, recolzant-hi les muralles, o per a l'economia, instal·lant a les Moles diversos molins aprofitant el sallent. De l'esglaó cap a mar ja no hi ha sòcol de llicorella ni de granit, sinó un mantell al·luvial format per les aportacions de les rieres, dels torrents, dels deltes dels rius veïnals i el corrent litoral.

Així doncs, el Pla es pot dividir en tres sectors: El *Pla inclinat*, els *tuorns arran de mar*, i el *pla de baix*, que correspondria a la zona compresa entre l'esglaó i el mar, i on podem ubicar la plaça Vila de Madrid i la actual seu de l'Ateneu Barcelonès. En aquest sector hi dominen materials al·luvials més fins aportats per rieres, torrents i les aigües d'escorrentiu que baixen de la serra i, també, dels corrents marins.

3.- ANTECEDENTS HISTÒRICS I ARQUEOLÒGICS

Aquest indret on s'ha efectuat aquesta actuació, s'inclou en una zona d'alt valor històric, ja que es troba al costat de l'única necròpolis romana visible de la ciutat de Barcelona, situada a l'actual Plaça Vila de Madrid. Des d'un punt de vista administratiu, l'edifici, situat al *suburbium* de la ciutat romana i per tant considerat com a zona d'interès arqueològic, forma part del catàleg de patrimoni de l'Ajuntament de Barcelona. Així mateix, es troba en la zona d'influència de la Plaça Vila de Madrid, la qual està inscrita en el Registro General de Bienes de Interés Cultural del Patrimonio Histórico Español amb categoria de Zona Arqueològica, amb data de 7 de novembre de 1995, i des de l'1 de desembre de 1995 és Bé Cultural d'Interès Nacional en la categoria de Zona Arqueològica, per resolució de la Generalitat de Catalunya.

L'espai que configura l'actual Plaça de la Vila de Madrid es deu a un projecte urbanístic de finals dels anys cinquanta del segle XX, endegat amb la finalitat d'ordenar i articular la superfície que fins aleshores ocupaven les dependències del convent de Santa Teresa i l'illa de cases que es disposaven entre el carrer d'en Bot i el de la Mare de Déu, edificis destruïts per un bombardeig a finals de la guerra civil (1936-39).

L'afectació d'aquesta proposta urbanística va comportar la construcció de nous edificis destinats a habitatges, els quals delimitarien per l'est i el sud la nova plaça. L'any 1954, amb motiu dels treballs de fonamentació d'un d'aquests edificis, es posà al descobert les restes d'una necròpolis d'època romana, sota la responsabilitat del Sr. Duran i Sanpere. Aleshores, es van localitzar cinc enterraments, dos d'ells corresponien a dues *cupae* de pedra i també, es va documentar una seqüència de dos nivells de pavimentació.

Els resultats dels treballs arqueològics realitzats entre el 1956-57 van permetre constatar que en aquest indret hi hauria hagut una via sepulcral d'entrada a la ciutat de *Barcino*. Als dos costats de la via es localitzaven els enterraments delimitats per dos murs que marcaven l'espai funerari.

En total es van localitzar 85 inhumacions corresponents a les tipologies de *cupae*, ares, esteles, lloses, túmuls cònics, *tegulae* i inhumacions simples que presenten una datació amb un marc cronològic d'entre mitjans del segle II i principis del segle III. La necròpolis vorejava la via que conduïa a la porta septentrional decumana de la muralla de la colònia de *Barcino*. Els enterraments es situaven a banda i banda del camí i estaven limitats per dos murs que senyalaven l'espai funerari

L'any 1958 es va decidir urbanitzar la plaça Vila de Madrid i integrar les restes arqueològiques al paisatge urbà de la ciutat. L'any 1995, amb motiu del projecte *Barcino-Barcelona*, es va realitzar una petita intervenció que va consistir bàsicament en una neteja dels monuments funeraris i es van restituir alguns elements danyats.

Durant l'excavació de la plaça de Vila Madrid, entre el mes de novembre del 2000 i el mes de juliol de 2003, dirigida per F. Busquets, I. Pastor i I. Moreno es van descobrir les restes de més tombes pertanyents a la necròpolis romana documentada anteriorment, part de les ruïnes del Convent de les Carmelites Descalces (Santa Teresa de Jesús) de Barcelona datat entre els segles XVI–XX i un refugi de la guerra civil espanyola.

De manera resumida podem dir que l'edifici que ens ocupa, és el Palau Sabassona, construït l'any 1796. No es coneix la presència de cap construcció anterior a aquesta data. Al llarg del temps, aquest edifici a patit diverses reformes, de les que cal destacar les fetes a principis del segle XX pels arquitectes Josep Font Gumà i Josep Maria Pujol i Gibert, així com la duta a terme en els anys 60 per en Joan Bassegoda i Nonell.

Com a dada important, hem d'assenyalar que des de l'any 1907 és seu de l'Ateneu Barcelonès.

4.-OBJECTIUS I METODOLOGIA

L'objectiu principal de l'actual intervenció arqueològica, era documentar i estudiar les possibles restes i nivells estratigràfics conservats en el subsòl de l'indret marcat per encabir la base de l'ascensor, amb la finalitat d'ampliar els coneixements històrics vigents de l'edifici i del seu entorn immediat, a més d'avaluar l'interès històric de les ruïnes que podrien quedar afectades per les obres.

Tenint en compte l'enorme potencial arqueològic de l'indret i el coneixement parcial del subsòl de l'edifici, a través dels resultats de l'anterior intervenció arqueològica dirigida per l'arqueòleg Rafael Dehesa l'any 2001, la possibilitat de descobrir-hi restes arqueològiques era força evident. Per documentar-les de forma detallada feia falta fer servir una metodologia sistemàtica i adequada. La que s'ha utilitzat en aquesta intervenció s'inspira en el mètode de registre proposat per E. Harris, que distingeix cada nivell i estructura apareguts, definint-los com a unitat estratigràfica. El registre efectuat ha estat el mateix que en l'anterior excavació. S'ha identificat cada nivell i estructura, donant-los un número diferenciador a cadascun d'ells, que s'ha enregistrat en una fitxa. A més del registre de cada unitat estratigràfica, s'ha efectuat una documentació planimètrica, que inclou l'aixecament topogràfic de les restes, i fotogràfica de les diverses estructures i nivells descoberts durant la intervenció. El material recuperat, un cop net i siglat, es classifica i, en el cas de tenir una forma o decoració prou important, s'individualitza amb un número i es dibuixa.

5.- DESENVOLUPAMENT DELS TREBALLS

L'àrea intervenció arqueològica es va situar en una de les habitacions centrals de l'edifici, entre els dos sondeigs efectuats l'any 2001, i va consistir en la realització d'una cala de 2,80 m. d'ampla, en sentit est-oest i 2 m. de llarg, que es va rebaixar manualment amb l'ajut d'un martell pneumàtic. Aquí, només es va assolir una profunditat de 1,60 m. respecte del paviment de l'habitació amb la qual cosa, no es va arribar fins el terreny natural. Aquest, segons les cotes esmentades en l'anterior excavació¹, es situaria a poc més d'1 m. per sota del nivell on va acabar l'actual intervenció.

Per sota la preparació de morter de calç (U.E 105) del paviment de rajoles en ús fins el moment (U.E 104), va aparèixer un nou paviment de rajols rectangulars (U.E 106) de 15x30 cm. de costat assentat en un nivell de preparació (U.E 107), compost per una capa prima de morter de calç, que s'adossava a la part superior de la banquetta de fonamentació de les tres parets de l'habitació (U.E 100, 102 i 103). Cadascuna d'elles, presentava una rasa de fonamentació (U.E 116 i 120) que no va proporcionar material arqueològic que ens permetés datar en precisió el moment de la seva construcció. De totes maneres, cal assenyalar que la tècnica constructiva utilitzada, que combinava les pedres amb els maons, tot lligat amb morter de calç blanca, era força moderna. Aquestes, llevat de la paret situada al costat oest de l'habitació (U.E 103), que recolzava directament sobre un mur anterior (U.E 113), es van bastir amb unes fonamentacions força profundes de les quals només se'n va poder documentar una alçada de 1,50 m.

Un cop exhumada la preparació del paviment de rajols (U.E 107) van aflorar tres murs d'un dipòsit quadrangular que s'endinsava en el perfil meridional de la cala. Estava orientat de forma paral·lela als envans de l'habitació i s'havia construït adossat a dos murs anteriors (U.E 112 i 113). El dipòsit en qüestió estava format per quatre parets (U.E 109, 110, 111 i 119) bastides amb pedres i maons intercalats, tot lligat amb morter de calç blanca força

¹ En els sondeigs fets l'any 2001 el sòl natural (torturà) apareixia a partir de 8,52 m.s.n.m.

endurit, que feien entre 0,30-0,40 m. d'amplada. Les parets estaven emblanquinades en la cara interior i tancaven un espai força reduït de 1,50 m. d'ampla, en sentit est-oest, i 1,10 m. de llarg. Totes elles s'assentaven sobre un abocament (U.E 114) compost de sorres i graves, de textura força compacta, que funcionava com a paviment o fons del dipòsit i s'havien aixecat retallant la capa de terra U.E 115, tot i que no es va poder documentar cap mena de rasa de fonamentació. Tot plegat, quedava amortitzat amb una potent capa (U.E 108) composta d'argiles i sorres barrejades amb gran quantitat de pedres, material de construcció divers i fragments ceràmics que es van poder datar de final del segle XIX. Pel que fa al nivell d'ús exterior al dipòsit, creiem que s'hauria arrasat abans de dipositar-hi la capa U.E 108 i, per tant, hauria desaparegut sense deixar cap rastre.

Els dos murs (U.E 112 i 113) on s'adossava el dipòsit van aparèixer també, per sota de la preparació U.E 107. Estaven traçats de nord a sud i tenien una amplada de 0,45-0,50 m. El seu extrem septentrional no havia estat tallat per la paret U.E 100, sinó que s'hi havia construït un arc de descàrrega que els salvava (U.E 101). Ambdós murs s'havien bastit amb pedres i maons però, presentaven morters diferents. S'endinsaven en el perfil meridional de la cala i tots dos recolzaven directament sobre la capa U.E 114. A tocar de la cara est del mur 112, i per sota de la capa U.E 108, s'hi va localitzar un nivell argilós (U.E 115) amb gran quantitat de nòduls de calç esmicolats que hauria funcionat com a un possible nivell d'ús d'un espai del qual només en coneixem els límits de ponent.

Per sota de la capa de sorres i graves (U.E 114) on s'assentaven les estructures descrites fins ara, va aflorar un mur estret (U.E 118), de 0,20 m. d'ampla, que transcorria en sentit est-oest i que hauria estat arrasat a l'hora de construir la paret que tanca pel nord l'habitació (U.E 100). Estava força malmès i només se'n va descobrir una filada de pedres unides en sec que es perdien cap a llevant. Se li adossava la capa de llims (U.E 117) de la qual se'n van exhumar tan sols uns 10 cm., fins arribar a la cota necessària per col·locar l'estructura base de l'ascensor. Malauradament, no hi va aparèixer material arqueològic i per tant és difícil determinar-ne la cronologia. A més, no es va localitzar cap altra estructura associada al mur 118, del qual tampoc en coneixem el final.

Per acabar, només dir que totes les estructures descrites fins ara, llevat del mur U.E 113 aparegut en l'extrem de ponent, es van desmuntar amb l'ajut d'un martell pneumàtic i sota control arqueològic, un cop obtingut el permís de desmuntatge per part del Servei d'arqueologia de la Generalitat.

6.- CONCLUSIONS

En primer lloc, cal assenyalar el caràcter preventiu de l'excavació que va estar subjecte sempre als paràmetres marcats pel projecte arquitectònic. D'una banda, la impossibilitat per motius d'ordre constructiu d'exhaurir l'excavació, va impedir de recollir totes les dades arqueològiques necessàries per interpretar i datar algunes de les ruïnes descobertes. I de l'altra, l'excavació d'un espai tant reduït, va proporcionar una visió simplificada i parcial del context històric en què es trobaven les restes. La majoria d'elles s'endinsaven en el perfil de la cala i, per tant, no se'n van poder determinar ni el traçat ni les dimensions originals. Amb els resultats obtinguts és pràcticament impossible establir la planta completa dels elements exhumats. A més, atesa la manca de connexió física, és força difícil de relacionar-les amb altres estructures o estratigrafies descobertes en l'entorn immediat en darreres intervencions.

Malgrat tot, els resultats han estat significatius i han permès establir alguna pinzellada sobre l'evolució històrica d'aquest indret, des de finals del segle XVIII fins a l'actualitat. Malauradament, no han aparegut restes d'època romana o medieval associades amb el jaciment arqueològic de la Vila de Madrid, que segurament es conserven en una cota força inferior.

S'han identificat un seguit de ruïnes corresponents a diversos períodes les quals han donat testimoni de cinc fases constructives. La primera, correspon a la construcció i funcionament del mur U.E 118, del qual ens manquen dades estratigràfiques per determinar-ne de manera fiable el moment de fundació. No en podem precisar la cronologia, però, creiem que podria formar part d'una edificació, actualment impossible de definir, anterior al Palau de Sabassona. Atès el mal estat de conservació i la manca d'elements del mateix període, és força complicat establir-ne la funcionalitat i, a més, com que es tracta d'una estructura aïllada, tampoc no es pot relacionar amb altres restes descobertes en el subsòl de l'edifici. La troballa d'aquest mur corrobora l'existència d'una construcció anterior a l'actual, però difícilment, ara per ara, podem afirmar la condició de l'edifici al qual pertanyia.

La següent fase a destacar es situa a les darreries del segle XVIII o inicis del segle XIX i correspon a l'edificació del Palau de Sabassona, obra del baró Josep Francesc Ferrer de Llupià. Són d'aquest moment els murs U.E 112 i 113, que transcorren de nord a sud per sota dels envans que formen actualment l'habitació. Aquests, s'han descobert de forma fragmentària i parcial i caldrà esperar que es dugui a terme una excavació en extensió de tot el sector, per fixar la trama que conformaven i, a partir d'aquí, conèixer millor el traçat de l'edifici primitiu.

Poc temps després, en algun moment indeterminat del segle XIX, es va construir el dipòsit format pels murs (U.E 109, 110, 111 i 119). Es va fer adossat al mur U.E 112 ja esmentat i, actualment, només en coneixem part de les seves parets i la capa de terra amb que, un cop inutilitzat, es va colgar per complert (U.E 108). La ceràmica recuperada en el sediment s'ha datat de finals del segle XIX i ens proporciona un *terminus post quem* a l'hora de situar cronològicament l'amortització del dipòsit. Aquesta troballa, ens podria estar indicant l'existència d'un sector del Palau dedicat a l'emmagatzematge de sòlids, sobretot si tenim en compte l'escassa impermeabilitat del fons i la manca d'un accés a l'interior de l'estructura. El dipòsit localitzat podria haver format part d'un possible conjunt de dipòsits, dels quals fins ara només se n'ha descobert un. Aquí, el nivell d'ús s'hauria situat en cotes superiors, quedant l'estructura del dipòsit soterrada. Tanmateix, davant la manca de dades arqueològiques i la impossibilitat de fer anàlisis del sediment, aquesta és una hipòtesi que s'haurà de confirmar en futures intervencions.

A final del segle XIX o inici de la següent centúria, van tenir lloc un seguit de reformes que van transformar bona part de l'edifici original. Concretament, entre els anys 1904 i 1906 els arquitectes Josep Font i Gumà i Josep M. Pujol i Gibert van promoure les obres per tal d'adequar l'edifici residencial a la nova seu de l'Ateneu Barcelonès. Amb aquest propòsit, s'haurien aixecat les parets que conformen l'habitació actual (U.E 100, 102 i 103) i el paviment de rajols rectangulars (U.E 106) disposats a trencajunt, sobre d'una capa de morter de calç adossada a les parets, just per sobre de la respectiva banquetta de fonamentació. No obstant això, cal assenyalar que els nivells de farciment de les rases de fonamentació no

van proporcionar material ceràmic per poder datar les parets, amb la qual cosa s'ha fixat la cronologia mitjançant l'anàlisi de la tècnica constructiva emprada i l'estudi de la seqüència estratigràfica que presentaven.

Als anys seixanta del segle passat, Joan Bassegoda i Nonell va dur a terme una altre reforma de l'edifici per tal d'ampliar-lo. En aquest context situem el paviment de rajoles U.E 104 i el seu corresponent nivell de preparació, que es va disposar directament a sobre de l'anterior paviment de rajols. Les rajoles de l'esmentat paviment van perdurar en perfecte estat de conservació fins a l'inici de l'actual intervenció.

8. INVENTARI DELS MATERIALS

9. DOCUMENTACIÓ GRÀFICA

9.1- Fotografies

9.2- Material ceràmic

9.3- Planimetria